

РОДАВЫЯ ФОРМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА МАТЭРЫЯЛЯХ ГАЗЕТЫ «ЗВЯЗДА».

Уступныя разважанні

Граматычны род у сучасных беларускіх мовазнаўчых даследаваннях

Граматычная катэгорыя роду з’яўляецца катэгорыяй складанай і шматаспектнай. У беларускім мовазнаўстве разглядаецца яна даволі агульна. Галоўны ўвага ў дапаможніках і падручніках беларускай мовы засяроджваецца на прыналежнасці назоўнікаў да аднаго з трох родаў (мужчынскага, жаночага і някага), выключэнне складаюць *pluralia tantum* і словы т. зв. агульнага (супольнага) роду. Гэтая прыналежнасць вызначаецца марфалагічнымі паказчыкамі (заканчэнне асновы і склонавыя канчаткі), сінтаксічнымі сувязямі (формы дапасаваных прыметнікаў, дзеяспрыметнікаў, лічэбнікаў і займеннікаў, форма проплага часу дзеяслова) і лексічным значэннем. Такі падыход распаўсюджаны ў акадэмічнай практыцы, навуцанні студэнтаў на адзяленнях беларускай мовы і літаратуры філалагічных факультэтаў ВНУ [гл.: 1, с. 30–38]. Працы, якія больш падрабозна апісвалі граматычны катэгорыі назоўніка, напісаны даволі даўно [5; 14].

Праблемай граматычнага роду, у першую чаргу яго «граматычнасцю», між іншым, у суседняй польскай мове займаўся цэлы плеяд даследчыкаў, напр.: Віталь Маньчак [34], Зыгмунт Салёні [36], Раман Ляскоўскі [33], Мар’ян Купала [29, 30], Ядвіга Зенюкова [40], Зоф’я Заран [39]. На семантыку граматычнага роду паланісты таксама неаднойчы звярталі ўвагу.

Шол і граматычны род

Пытанне суадносін біялагічнага полу і мовы апошнім часам актыўна дыскутуецца ў сувязі з працамі прадстаўнікоў т. зв. феміністычнай лінгвістыкі. У даследаваннях гэтага кірунку асіметрыя ў назвах жанчын і мужчын звычайна інтэрпртуецца як дыскрымінацыя першых. Адапаведна і аб катэгорыі роду, песна звязанай з біялагічным полам, склаціся ўяўленні як аб праўленні тэўных абмежаванняў паводле прыкметы полу ў мове, т. зв. «моўным сексізме».

У працах такога тыпу выказваюцца шкадаванні з прычыны адсутнасці тых ці іншых жаночых назваў, звяртаецца ўвага на розніцу «наркамаўкі» (якая на працягу XX ст. знаходзілася пад уплывам рускай мовы, дзе фемінізацыя пасадаў — гэта спецыфіка гутарковай мовы) і «тарашкевіцы» (фемінізацыя

назваў — літаратурная норма), падкрэсліваецца, што шмат жаночых формаў функцыянуе ў дыялектах, і г. д.

Старабеларуская мова дачакалася манаграфіі на тэму назваў асоб жаночага полу [15]. Шматлікія думкі на тэму жаночых асабовых намінацый у сучаснай беларускай мове таксама прагучалі з вуснаў і выйшлі з-пад пера як мовазнаўцаў (мідж іншым, лінгвісты і перакладчыцы Грыны Герасімовіч), так і не мовазнаўцаў (мідж іншым, палітолага, этнолага і културолога Уладзіслава Гарбацкага (ён жа — Уладзіслаў Іваноў), паэткі і эсэісткі Вольгі Гапеевай).

Пералічанае было штуршком, каб прааналізаваць суадносіны натуральнага біялагічнага і граматычнага роду ў сучаснай беларускай мове (у яе афіцыйным варыянце, т. зв. «наркамаўцы»). У дадзеным тэксце хацелася б прасачыць, якімі лінгвістычнымі сродкамі перадаецца інфармацыя пра біялагічны пол у сучаснай беларускай мове, якія моўныя элементы з’яўляюцца жаночымі, а якія — мужчынскімі. Зыходным пунктам аналізу з’яўляецца семантыка (паняцце полу), а аналізавалася будучыя формы на розных моўных узроўнях, істотных для дадзенага паняцця (флексійным, словаўтваральным, сінтаксічным, лексічным, а таксама на ўзроўні кантэкстаў і кансітуацый). Добра было б паказаць усе экспаненты полу, а да гэтага найбольш адпаведная граматычная катэгорыя роду. Такі метадалагічны падыход дазваляе апісаць з’яву інтэгральна, прасачыць, як розныя лексічныя родавыя формы функцыянуюць на граматычным узроўні. Анамасыялогія, інакш — даследаванне адпазуючых, экстралінгвістычных фактаў (у дадзеным выпадку гэта розніца полу) да моўных элементаў, якімі гэтага розніца перадаецца, дазваляе звярнуць увагу на чалавека як утваральніка моўных канцэптаў, які апісвае рэальнасць вакол сябе, утварае і называе паняцці. Падыход і метадалогія не новыя, тэарэтычныя асновы такога спосабу сфармулявала Анна Вежбіцка ў манаграфіі «The Semantics of Grammar» (1988) [37], дзе выказала радыкальна семантычны падыход да пытанняў марфалогіі і сінтаксісу. На думку мовазнаўцы, значэнне маюць не толькі лексічныя адзінкі той ці іншай мовы, але яно перадаецца таксама граматычнымі моўнымі сродкамі, марфалагічнымі і сінтаксічнымі. Сцвярджае, што ўсе моўныя формы адрозніваюцца семантыкай, з’яўляюцца адным з асноўных прычыпаў і кагнітыўнай граматыкі [31]. Ежы Барцімійскі, прадстаўнік люблінскай этналінгвістычнай школы, лічыць, што ў выніку такія аўтанамічныя моўныя даследаванні дазваляюць апісаць аб’ект з вялікай дакладнасцю (паводле: [35, с. 7, спасылка 1]).

Праблемамі суадносін натуральнага і граматычнага роду ў сучаснай польскай мове займаўся прадстаўніца той жа люблінскай школы Марта Навосад-Бакалярчык цягам некалькіх гадоў — 2002–2009 гг. [35]. Даследчыца, традыцыйна для сваёй школы, выкарыстала тры тыпы крыніц матэрыялу: 1) слоўнікі сучаснай польскай мовы, граматыкі, моўныя дапаможнікі; 2) тэксты з агульнапольскай прэсы, якая выходзіць вялікім накладам; 3) моўны матэрыял, атрыманы шляхам анкетавання. Навуковец звярнула ўвагу таксама

і на акалічнасці камунікацыі: хто гаворыць, да каго звяртаецца, якім чынам перадае свае думкі і г. д. Вынікі даследавання этналінгвістыкі і яе метадалагічны падыход былі для нас узорам аналізу сабранага матэрыялу.

Мэты і задачы

Мэтай даследавання з'яўляецца аналіз афармлення на ўсіх моўных узроўнях родавых формаў, дакладней назваў жанчын і мужчын, зафіксаваных толькі ў адной газеце «Вязьда» за чатыры першыя месяцы 2014 года.

Выбар газеты выпадковы. Звычайна ў такіх даследаваннях выбіраюцца розныя па ідэалагічных напрамках, розныя па тэматыцы выданні, адрасаваныя да розных чытачоў, таму пажадана было б выкарыстаць матэрыялы іншай беларускамоўнай перыёдыкі, напр. «Наша Ніва», «Народная Воля», «Роднае слова», «Наша Слова», «Аргумент» і г. д. Мяркую, аднак, што нават выбране выданне павінна паказаць пэўныя тэндэнцыі, тым больш, што я не абмяжоўваюся якім-небудзь канкрэтным публіцыстычным жанрам, толькі бяру розныя. Газета штодзённая, прадзяржаўная, асвятляе ў пэўным ракурсе пытанні і праблемы грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця Беларусі, дзейнасць праваахоўных органаў, парламента і ўрада краіны, прафсаюзаў, партый і арганізацый, міжнароднае, фізкультурна-спартыўнае жыццё. Адрасавана да кожнага, хто зацікаўлены тэматыкай. Выкарыстана віртуальная інтэрнет-версія газеты, таму могуць быць разыходжанні ў параўнанні з папяровым друкам.

Выбар далзеных менавіта з публіцыстычных крыніц на ўступным этапе працы тлумачыцца тым, што публіцыстычна-журналісцкі стыль разглядаецца, прынамсі ў польскім лінгвістычным дыскурсе, як мяшанка розных моўных стыляў [35, с. 154], для яго характэрна ўключэнне элементаў іншых стыляў [2, с. 29]. Пра тое, што «публіцыстыка — гэта тая функцыянальная сфера мовы, якая непасрэдна і чула рэагуе на ўсе змены ў развіцці грамадства», пісалі таксама і іншыя беларускія мовазнаўцы — «публіцыстычны стыль адлюстроўвае гэтыя змены ў першую чаргу, выпрацоўваючы алпаведныя сродкі (найперш лексічныя) і прыёмы моўнага выражэння (асабліва сінтаксічныя), што садзейнічаюць развіццю літаратурнай мовы» [9, с. 257].

Адсутнасць інфармацыі пра біялагічны пол. Агульныя (супольныя) назвы для мужчын і жанчын

У некаторых асабовых назоўніках (або іх алпаведніках) інфармацыя пра біялагічны пол адсутнічае. Сярод іх:

1. Кантэксты з назоўнікамі ў форме мн. л., якія могуць адносіцца як да мужчын, так і да жанчын паасобку, а таксама — да мяшанай групы людзей, сярод якіх знаходзяцца мужчыны і хоць адна жанчына (жанчыны і хоць адзін мужчына):

а) інфармацыя пра пол адсутнічае:

[1] Мінчукі не проста параўноўвалі кошты розных відаў вядомага ўсім беларусам бабруйскага зефіру, але і з веданнем справы абмяркоўвалі смак разнастайных гатункаў (03.03.)

[2] Вяскоўцы ж лічаць, што дэпутат — гэта цар і Бог, які ледзь не асабіста размяркоўвае мясцовы бюджэт (...) (05.03.)

[3] Я пацікавілася, ці ёсць яе паштоўкі ў сувенірных крамах Брэскай краіны. І Тамара Уладзіміраўна падзякавала за ідэю: там жа штодня імат турыстаў (06.03.)

[4] Для спартсменшчыны (алімпіада) стала выпрабаваннем, для Беларусі — часам трывуфму, а для гледачоў незабыўным спартыўным святам (13.03.)

[5] Жаночая тэлефонная размова, такім чынам (звярніце ўвагу, спадары навукоўцы), — гэта сродак рабінц патрэбнае праз прыемнае, гэтка, так бы мовіць, хітрасць супраць сябе самой сабе ж на карысць (14.03.)

[6] Пра суседзяў гаворыць з навагай і закланочанасцю, быццам пра сваякоў (19.03.)

[7] На дыстанцыі за прабегам назіралі каля мільёна гледачоў, ніякіх сур'ёзных інцыдэнтаў не абылося (22.04.)

[8] Учора ў Мінску былі названы пераможцы і лаўрэаты X Нацыянальнага конкурсу друкаваных сродкаў масавай інфармацыі «Залатая Ліцера» (23.04.)

[9] (...) рознiцу ў пяццот сорак шэсць (ці колькі там?) слоў тэя навукоўчы палічылі настолькі статыстычна не істотнай, што адрозу ж на яе, маладзчынкi, забыліся (14.03.);

б) прысутнічае дадатковая інфармацыя пра біялагічны пол названых асоб, пра мяшаны характар групы:

[10] Радоуюць сямя я, маленькая ўлччка, калегі, большасць з якіх — мужчыны (04.03.)

[11] У гаспадарцы працуе дзіцяча-юнацкая коннаспартыўная школа, у якой запілацыя не толькі мясцовыя хлопцы і дзяўчаты, але і прыезджыя з Ганцавіч і іншых населеных пунктаў раёна. Кошчкі з «Азарэвіч» удзельнічаюць ва ўсіх значных коннаспартыўных спаборніцтвах, якія праходзяць у Беларусі (05.03.)

[12] Аднак сярод беларускіх міністраў — толькі адна дама (07.03.)

[13] І сёння мы маеі права ганарыцца, што наша школа з Яўлеянца сапраўднай кузняй выдатных цяжкаатлету, асабліва сярод дзвучат (19.03.)

[14] Па звестках Нацыянальнага статыстычнага камітэта, «удзельная вага» дзвучат сярод студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў складае 57 % (20.03.)

Назоўнікі супольнага (агульнага) роду ў форме мн. л., дзе персанальныя дадзеныя жанчыны і мужчыны інфармуюць пра розны пол асоб:

[15] Удзел у размове прынялі старшыні Чэрыкаўскага і Шклоўскага раённых Саветаў Наталля [16] Гатуючык і Міхаіл Паўловіч (05.03.);

в) вызначэнне полу пры некаторых мужчынскіх назвах ў мн. л. можа быць неадназначным. Гэтыя назвы могуць называць толькі мужчын або мужчын і жанчын адначасова. Параўн.:

[17] *Якраз паочас разліку гэтую парачку і затрыманні аперацыўнікі, якія з самага пачатку сачылі за дылернай* (05.02.)

[18] *Прычым траніць на блакітны экран захачелі не толькі вытускайкі фактэнта журналістыкі, але і эканамісты, юрысты, выкладчыкі, вайскоўцы і нават гульцы ў покер* (17.04.)

[19] *Даліццёскія вырашыллі навялічыць колькасць загарадак, якія акрэсліваюць маршрут бегуноў, задзейнічаць 3,5 тысячы праваахоўнікаў* (22.04.)

[20] *Перакупіўся дружавік з вайскоўцамі* (28.03.)

Як вынікае з вядомых стэрэатыпных уяўленняў пра грамадскія (прафесійныя) групы, некаторыя назвы судносяцца з канкрэтнымі полам (параўн.: [35, с. 29]). Польская даследчыца прапануе пры дапамозе анкет правярць, з якім полам яны карэлююць. Прадстаўніком прафесійных груп у прыведзеных вышэй прыкладах [17–20] з'яўляецца ў Беларусі звычайна мужчына. Воінам ці паліцэйскім у замежжы (у той жа Польшчы таксама) можа быць кожная асоба незалежна ад полу. У Беларусі гэтыя прафесійныя групы, можна сказаць, застаюцца выключна мужчынскімі¹. Што датычыць анкетавання ў адносінах да беларускай мовы, то наўрад ці ягоня вынікі можна лічыць надзейнымі па прычыне абмежаванага ўжывання беларушчыны ў гутарковым маўленні, хоць такога шляху пошуку таксама, між іншым, нельга выключыць.

Існуюць і іншыя грамадскія (прафесійныя, іншыя) групы, якія асацыююцца з канкрэтным полам:

мужчынскім —

[21] *Яго (кантэйнер) мясцовыя калунальчычкі ўстанавілі на скрыжаванні дзяюх вуліц* (24.01.)

[22] *Так, летась супрацоўнікі МУС, стынлілі дзейнасць арганізаванай значынай групіроўкі (...)* (08.02.)

[23] *Тое, што ў камісіі павінны быць супрацоўнікі МНС, у палажэнні не агаворваецца (...)* На жаль, у назіральных камісіях не прадугледжана прысутнасць гззавікоў (05.03);

жаночым —

[24] *Сямікласніцай перайшла ў мастацкую гімнастыку да Таццяны Уладзіміраўны Прадкінай і ў 10-м класе стала майстрам спорту — першым сярод «мастачак» на Гродзеніччыне (...)* «мастачкамі» ўжо былі створаны даволі прыстойныя ўмовы для заняткаў (28.01.)

¹ Хоць, як вынікае з інфармацыі Міхася Карпенкі, рэдактара бялініцкай раённай газеты, сярод вайскоўцаў «больш чым 4 тысячы жанчын» [8, с. 3].

[25] *Ушматкітых тэлепраграмах паказалі ўжо не адзін дэзястак перыду- ланых гісторый, якія пачыналіся аднолькава — нейкая арганізацыя набірала для працы за кардонам гвернантак, танцоўшчыц або пакаёвак* (08.02.)

[26] *Вазьміце гваздзікі, яны па дэзясці тысяч. І звычайныя, і Шлабо, — парэкамендавала кветачніца* (05.03.)

[27] *Медыкстры і фельшара я ўзяць з сабой не магу, бо ў амбулаторый спыніцца ўся праца* (13.03).

2. Прыклады з назойнікамі (іх эквівалентамі) адз. л. мужчынскага роду, якія называюць людзей на падставе агульнай рысы, не звяртаючы ўвагу на палавыя адрозненні, т. зв. відавоя (родавыя) назвы, напр.

[28] *Грэба быць вялікі альтруістам, каб у воляны ад працы час займацца грамадскімі справамі. (...) Апошнія пасяджэнні камісіі грамадскіх пунктаў на ахове правапарадку праходзілі ў нас з удзелам прадстаўніка пракуратуры* (05.03.)

[29] *У нас добрае кіраўніцтва, таму, мне здаецца, сёння ніхто не будзе ставіць чалавека перад такім выбарам. Хіба што самому захочацца змен. Атрыст — мастак, якому напярэбна жывіцца з розных бакоў, тады ёсць рух наперад* (07.03.)

[30] *Асноўная задача тэлебачання — размаўляць з аўдыторыяй з пазіцыі звычайнага чалавека, а не нейкага бажаства* (07.03.)

[31] *Сусед — самы лепшы сваяк (...)* каб, напрыклад, *турыст з Германіі, які прыязджае ў музей сусветна вядомага мастака Марка Ротка ў Латвіі, змог праехаць яшчэ кіламетраў 200 да Віцебска* (10.03.)

[32] (...) хутка ў нас прэм'ера спектакля «Хітрыкі Хануамы», і для мяне гэта чаканне чуду, бо невядома, што атрымаецца, як адрэзае на яго глядач (27.03.)

[33] (...) уявіце, у вас ёсць *родзіч*, пра якога вы шмат ведаеце, але ніколі з ім не бачыліся (27.03.)

[34] *Большасці давялося адлювіць, бо не можа кожны першы сустрэчы быць прафесіяналам, калі адсутнічае талент* (17.04.)

[35] *У такія моманты важна, каб побач быў псіхалаг, які б дапамог ра- забрацца з крызісным этапам* (23.04.)

У гэтых кантэкстах гаворка ідзе не пра канкрэтныя асобы. Большасць з прыведзеных у прыкладах мужчынскіх назваў у беларускай мове маюць жаночыя адпаведнікі: *альтруістка, прадстаўніца, артыстка, мастачка, турыстка, сусека, сваячка, глядачка, прафесіяналка*, іншыя: *чалавек, псіхалаг* — адзіна магчымыя назвы незалежна ад біялагічнага полу. Жаночыя адпаведнікі, аднак, маюць дадатковы семантычны кампанент 'асоба жаночага полу'. І таму не могуць называць асоб незалежна ад полу, што ўласціва мужчынскім формам у адпаведных кантэкстах.

У адносінах да асоб абодвух полаў выкарыстоўваюцца таксама вобразныя (метафарычныя) назвы, граматычна мужчынскія:

[36] Напрыклад, «*Mis Беларусь—2008*» Вольга Хіжышкова пасля перамогі перахвала ў Мінск, стала тварам некаторых вядомых аічынних вытворцаў (11.02.)

Функцыю відавай (родавай) назвы можа выконваць назоўнік агульнага (супольнага) роду ў адз. л. У дадзеным выпадку ёсць дадатковая інфармацыя пра мяшаны характар асоб, якіх называюць дадзенай назвай:

[37] Сёння стараста (а гэта часцей за ўсё пажылая жанчына) у аднаведнасці з пастановай міністра энергетыкі павінен валодаць спецыяльнымі ведамі, каб умель зьмяняць паказанні лічыльнікаў з камплекснай трансфармацыйнай падстанцыі (КТП) (05.03.)

Мужчынскія назвы пашырылі сваё значэнне на тэлы від (род) дзейнасці незалежна ад полу асобы, што як наступства нейтралізацыі родавай апазіцыі вядзе да спрашчэння моўнай сістэмы. Польскі мовазнаўца Зянон Клемансевіч такое развіццё мовы называў «моўным прагрэсам» (паводле [35, с. 87], гл. таксама: спасылка 27). Сярод разважанняў польскай даследчыцы на ўвагу заслугоўвае і такое: «Моўныя з’явы, пра якія гаворка, іншым разам трактованыя як праўдзёныя дыскрымінацыі жанчын, матчыма, на самай справе павярджваюць імкненне да раўнапраўя шляхам элімінацыі родавага адрознення (родавай спецыфікі) мужчынскіх назваў» [35, с. 87]. Мовазнаўца не выключыў таксама ўплыў стэрэатыпных уяўленняў пра заняткі «тыпова мужчынскія» і «тыпова жаночыя» ў тым ці іншым грамадстве.

3. Субстантыўаваныя прыметнікі і дзееспрыметнікі ў форме мн. л. таксама выкарыстоўваюцца як відавая (родавая) назва незалежна ад полу, параўн.:

[38] У канцы месца я стаяла з рабочымі ў чарзе на заробак, бо прымаць грошы ад бабулі мне не падабалася (29.01.)

[39] Калі з дзесяці пітуічных двое «вернуцца» — гэта ўжо перамога (05.03.)

[40] Аднак варта памятаць, што незадачненых няма (07.03.)

[41] Што здзівіла да пачатку інтэрв’ю: спадарыня Лаўр-Амэ сама сустрэла карэспандэнта на першыя намерсе консульства, без дапамогі падначаленых пачаставала кавай. (...) калі іду па вуліцы, мне здаецца, што мне ўсе сустрачэнныя знаёмыя (10.03.)

[42] Нікому з хворых там у галаву не прыйдзе ўвечары, калі дзверы налікінікі зачынены, пайсці дадалу да свайго тэрапеўта (13.03.)

[43] Родныя плакалі, калі мы выходзілі на лонданскі дыван (19.03.)

[44] Ведаю дакладна, што праводзяцца «дні адкрытых дзвярэй», дзе ўсе сягоння могуць прыйсці на дарожку, а прафесіяналы пакажучь, як гуляць у кёрлінг (27.03.)

Параўн. таксама субстантыўаваныя прыметнікі і дзееспрыметнікі ў форме адз. л. у якасці відавай (родавай) назвы:

[45] Як вам падаецца, стаць тэлеведучым можа кожны? (07.03.)

4. Зборныя назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў адз. л., характарызуюцца рознымі родам (мужчынскім, жаночым і ніякім), напр. групоўка, кіраўніцтва, публіка, аудыторыя, прэса і г. д.:

[46] (...) супрацоўнікі МУС спынілі дзейнасць арганізаванай злачыннай групоўкі (...) (08.02.)

[47] У нас добрае кіраўніцтва (...) (07.03.)

[48] У гэты час наибольшая ўдача для студэнта — адказны персанал бальніцы, які не адмахваецца ад будучых калег і дазваляе чамусьці навучыцца (13.03.)

[49] Але што можа зрабіць гэтае «штучнае асяццеленне» для беларускага мастацтва — дык прыцягнучь публіку на выставу, якая доўжыцца да 29 сакавіка (14.03.)

[50] (...) у нас частка нашай тэатральнай глыбокай аўдыторыі зацікавае падобныя спектаклі да ліку эксперыментальных (14.03.)

[51] Як абіяць кіраўніцтва тэлеканалаў, новыя твары ў эфіры з’явіцца ўжо гэтай восенню, у пачатку тэлевізійнага сезона 2014–2015 (23.04.)

[52] Мы, спартсмены, заўсёды з задавальненнем сустракалі з прэсай (22.04.)

5. Фармальна жаночыя назвы, якія можна выкарыстаць у адносінах да абодвух полаў, напр. зорка, асоба, мадэль і г. д.:

[53] А значыць, не столькі абіраць наіпершага прыгажуну сярод мужчын мадэльнай знешнасці (а то і прафесійных мадэляў), колькі даць магчымасць уздзельнікам прадэманстраваць найлепшыя мужчынскія якасці (11.02.)

[54] (...) час, калі артыстаў чакалі з букетамі кветак каля тэатра, даўно ў мінулым, Альбо такое яшчэ здаралася з «зоркамі» Галікуда ці артыстамі эстрады (07.03.)

[55] У асноўным супрацоўнікі консульства — службовыя асобы, якія прыязджаюць працаваць з Латвіі. (...) Першыя ў постсавецкі час консул Латвіі спадар Крузэ быў у Віцебску, можна сказаць «зоркай», усё ж адзіны дыпламат (10.03.)

[56] Таксама сярод кандыдатаў — маістры спорту, акцёры і мадэлі. Сяродні ўзрост уздзельніка — 24 гады, і, напэўна, можна паспрачацца, ці ўсе яны «дараслі» да звоння «першага хлота ў краіне» (17.04.)

[57] Варта сказаць, што некаторыя з будучых тэлезорак здзіўлялі і зварталі на сябе ўвагу з першых хвілін з’яўлення (17.04.)

[58] Там практычна ніколі няма беларускіх журналістаў. Хацелася б бачыць родныя асобы (22.04.)

Мужчынскі пол — спосабы кадавання ў беларускай мове

1. Часцей за ўсё тую ці іншую асобу ідэнтыфікуюць персанальныя дадзеныя. Уласныя асабовыя імёны ў іх афіцыйнай версіі разам з імем па бацьку і прозвішчам з'яўляюцца найважнейшым сродкам ідэнтыфікацыі чалавека, выдзяляюць яго з калектыву людской супольнасці ў цэлым (параўн.: [12, с. 3]). Уласныя імёны, зафіксаваныя ў нацыянальным іменіку, разам з прозвішчам і імем па бацьку выступаюць «часткай сучаснай трохкампанентнай формулы афіцыйнага наймення асобы» і адназначна ідэнтыфікуюць асобу мужчынскага ці жаночага полу, напр.:

[59] *Кацярыне Якаўлеўне Курасвай, жыхарцы Гарадоцкага раёна, на днях споўнілася 100 гадоў! ... мне пра яе расказаў 58-гадовы сын Уладзімір Дзімітрыевіч Курасаў* (13.03.)

Мужчынскія персанальныя дадзеныя ў назвах са значэннем 'асоба-мужчына':

[60] *У першай намінацыі «Лепшы фотакарэспандэнт рэспубліканскіх, абласных друкаваных СМІ» званне лаўрэата атрымаў вядучы карэспандэнт нашай газеты Яўген Пясецкі. (...) Намеснікам начальніка райаддзела тады быў Анатоль Аляксеевіч Белавіцкі (...) Гэта начальнік аддзела тывавага забеспячэння ўпраўлення Лявонцій Пятровіч Рубакоўскі (...) намеснік начальніка аддзялення сродкаў і сістэмы аховы Ленінскага аддзела аховы Аноўрэі Іванавіч Банодзіч і многія іншыя* (04.03.)

[61] *Старшыня Шклоўскага райсавета Міхаіл Паўловіч* (...) (05.03.)

[62] *У катэгорыі «Лепшыя матэрыялы эканамічнай тэматыкі» лаўрэатам стаў рэдактар аддзела эканомікі нашай газеты Уладзіслаў Кулеці* (23.04.)

Як свяджэе М. Навосад-Бакалярчык, уласныя назвы ў падобных кантэкстах апрача ідэнтыфікацыі асобы (дэнатацыі) у канкрэтнай моўна-культурнай супольнасці маюць таксама канатацыю 'асоба мужчынскага полу'. Агульная назва, напр. *рэдактар, начальнік* і г. д. у тых жа кантэкстах, выконвае функцыю характарыстыкі аб'екту (у далейшым выпадку асобы мужчынскага полу), называе якую-н. ягоную рысу, каб на яе падставе асобы з далуженай рысай можна было аб'яднаць у групу. Інакш, агульная назва з'яўляецца відавай (родавай) назвай. Сказанае паўярджаюць і слоўнікавыя артыкулы такіх назоўнікаў. У іх дэфініцыйных элементах з'яўляецца не лексема *мужчына*, толькі *чалавек, той, хто, асоба, спецыяліст* і г. д., напр. *рэдактар* — 'чалавек, які рэдагуе што-н., спецыяліст па рэдагаванні' (ТСБЛМ 1999: 573). Наступны факт, які даводзіць, што гэтыя назвы відавыя (родавыя), — тое, што можна іх выкарыстаць у адносінах да жанчыны (параўн.: [35, с. 32–33]):

[63] (...) *уладальнікам «Залатой Ліцеры» — галоўнай журналісцкай узнагароды — у персанальнай намінацыі «Лепшы аглядальнік» стала ўласны карэспандэнт «Звязды» па Брэсцкай вобласці Святлана Яскевіч*.

(...) *Лаўрэатам у катэгорыі «Лепшыя матэрыялы па тэматыцы спорту і здаровага ладу жыцця» (...) стала рэдактар аддзела здаровага ладу жыцця Святлана Барысенка* (23.04.)

Некаторыя назвы ўсё ж такія, як здаецца, уласцівыя толькі мужчыну, і спадучэнне іх з жаночымі ўласнымі назвамі было б ненатуральным. Да такіх назваў можна аднесці наступныя: *акцёр, артыст, афіцыйнт, гімнаст, спартсмен, спявак* і г. д., напр.:

[64] (...) *настаховая бізнес-лэдзі напрасіла афіцыйнта прынесці капучына з дэсэртамі і распаўяла, як яна вывела формулу свайго ічачся* (29.01.)

Прыведзеныя ніжэй прыклады ілюструюць іх жаночыя адпаведнікі (гэтых агульных назваў нельга замяніць мужчынскімі: сказ не меў бы сэнсу):

[65] *оперная спявачка Любоў Казарноўская* (12.02.)

[66] (...) *іспанская актрыса Ірэна Фас Фіта* (14.03.)

[67] *Якраз у гэты час зборную пакінула Наталія Лешчык, зусім яшчэ маладая гімнастка* (19.03.)

[68] *Яшчэ год таму беларуская гімнастка Марына Ганчарова збіралася «завязаць» з вялікім спортам* (19.03.)

[69] (...) *народная артыстка СССР Ада Рогачэўна* (25.03.)

[70] *Вольга — вядомая яшчэ з часоў дзіцячага «Еўрабачання-2003» спявачка, якая і сёння працягвае ззяць на эстрадным небасхіле* (23.04.)

Трэба пагадзіцца з М. Навосад-Бакалярчык, што высвятленне, якія назвы належаць да гэтай групы, патрабуе дадатковага эксперыментальнага даследавання, з выкарыстаннем значна большага ліку прыкладаў [35, с. 33].

2. Назоўнікі ці іх эквіваленты, якія абазначаюць сваяцкія адносіны, узрост, грамадзянскі стан і маюць суадносныя жаночыя пары (часцей за ўсё з суплетўнымі асновамі), напр. *хлопчык, юнак, мужчына, жаніх, муж, жанаты, сын* і г. д.:

[71] *На ганак выйшаў незнаёмы малады мужчына. (...) Мужык пастаяў з хвіліну, развядуруўся і пайшоў у хату* (24.01.)

[72] *Тым больш жанаты з беларускай* (...) (10.03.)

[73] *Ды маму хопіць у сакавіт пасады, вытрымае, — смяецца сын юбіляркі*. (13.03.)

[74] *Гляджу, дзяцюк пад два метры ростам у рэчцы сядзіць. (...) Паклікала мужа, дацягнулі хлопца да яго хаты* (...) (19.03.)

[75] *Ва ўстановах сярэдняй спецыяльнай адукацыі захоўваецца гендарны парызт: 50 працэнтаў юнакоў і 50 працэнтаў дзяўчат* (20.03.)

[76] *Кананда там складаецца з двух чалавек (дзяўчына і хлопца)* (28.03.)

[77] (...) *дзяўчына падарыла яе пярэленіку пана Галашоўскага, які тут жьдэ да рэвалюцыі* ... (19.03.)

3. Граматычна мужчынскія назвы ў адз. л. маюць значэнне 'асоба мужчынскага полу' ў канкрэтным кантэксце ці кансітуацыі.

А. Прыклады ў форме адзіночнага ліку. У прыкладах, якія прыводзяцца ніжэй, мужчынская назва не з'яўляецца выдавай (родавай) назвай. Тое, што назва суадносіцца менавіта з мужчынам, вынікае з ведання гістарычна-культурных умоў, стэрэатыпаў, непазрэднага моўнага кантэксту.

У непазрэдным моўным кантэксце істотнымі з'яўляюцца: персанальныя дадзеныя асобы:

[78] Заснавальнікам секцыі і інтэрнімуму яе трэнерам з'яўляецца майстар спорту Мікалай Варановіч (19.03.)

флектывныя формы падпарадкаваных (дапасаваных) лексем:

[79] (...) бацька-вяхвальнік дзіцячага дома сямейнага тыпу (...) (08.02.)

[80] Карэспандэнту «Звязды» напісала першым узрэх інтэр'ю (10.03.)

[81] Карэспандэнт «Звязды» пабываў у адзіным у Гарадоцкім раёне дзіцячым доме сямейнага тыпу (29.03.)

устойлівыя спалучэнні, якія адносяцца толькі да асоб мужчынскага полу:

[82] Малады чалавек налівае кілішкі, падыходзяць людзі, частуюцца (14.03.)

[83] Таму Аня даярае гэтую місію толькі трэнеру і ... свайму маладому чалавеку — таксама члену зборнай па скачках на багуне (23.04.)

[84] (...) ці ўсё яны дараслі да звання «першага хлопца ў краіне» (17.04.) экстралінтэстычныя фактары: стэрэатыпы пра асобныя прафесійныя (сацыяльныя) групы, мясцовы гістарычна-культурны кантэст:

[85] Гэта дорага, але кожны дзень міліцыянеру вадзіць абавязанага на працу не танней (05.03.)

[86] Вось дарэвалюцыйныя дакументы дзядзькі нашай суседкі Кіцікавай — Андрэя Сафронавіча. Ён быў ваенным урачом — маёрам медыцынскай службы (19.03.)

Звычайна ваенным урачом, міліцыянерам з'яўляецца асоба мужчынскага полу (на падставе ведання гістарычнай, палітычнай, культурнай рэчаіснасці, а таксама стэрэатыпаў, напр. *кёндз, пол, участковы, міліцыянт, пажарнік, салдат, аўтамабіліст, кіроўца вадзіцель* і г. д.). Са зменамі ў грамадстве гэтыя фактары таксама могуць мяняцца — напр., шмат жанчын зараз з'яўляюцца кіроўцамі, але стэрэатыпнае ўжўленне звычайна вельмі моцнае і прыводзіць да ўтварэння ўстойлівых словазлучэнняў тыпу *баба за рулём* 'кепскі кіроўца' з негатыўнай канатацыяй.

Б. Прыклады ў форме множнага ліку.

У ніжэй прыведзеных прыкладах мужчынскія назвы не адносяцца адначасова да мужчын і жанчын, паколькі ў гэтых кантэкстах прысутнічаюць персанальныя дадзеныя мужчын:

[87] На Гомельшчыне нарадзілася шмат добрых гуарыстаў: Міхась Сліва, Васіль Ткачю, Віктар Лоўгач, Васіль Маеўскі, Уладзімір Правасуд (27.03.)

назвы, якія суадносяцца з асобамі мужчынскага полу; называюць мужчын паводле ўзросту, сваяцкіх сувязяў і г. д.:

[88] Ён аднолькава важны як для жанчын, так і для мужчын (07.03.)

дадатковая (экспліцытная) інфармацыя пра тое, што супольнасць утвараюць мужчыны:

[89] Прагаласаваць можна будзе і за хлопцаў: 15 прадстаўнікоў «моцнай паловы чалавецтва» пакажуць сябе — прычым як вонкавую прыгажуню, так і ўнутраны змест — у конкурсе «Містар Беларусь» (17.04.)

супрацьпастаўленне асоб мужчынскага і жаночага полу:

[90] Пасля правядзення кастынгу ўсе адабраныя іначасліўцы і іначасліўкі прыступіць да падрыхтоўкі (11.02.)

[91] То ў гэцеце трыніцца нешта, то па тэлевізару ўбачу, як маладыя жанкі багачыў бялугамі равуць (11.02.)

[92] Моднікі і модніцы (17.04.)

У прыкладзе [91] жанкі супрацьпастаўлены багачыям (мужам) мужчынскія формы азначэнняў:

[93] Што адметна, летась на ўлік трыніці 45 мужчын-прастытутаў (08.02)

стэрэатыпы або пазамоўныя фактары, звязаныя са звычкамі, культурнымі ці гістарычнымі ўмовамі, мясцовым менталітэтам:

[94] Некаторыя аўтамабілісты напачатку лічылі недарэчным, што жанчына запраўляе машыну: «Вы напярэдня залыяе, пераблытаеце!» (02.04.)

Традыцыйна аўтамабілісты, шафёры — гэта мужчыны, тое ж вынікае і з кантэксту, гл. 3А.

4. Кантэксты з субстантываванымі прыметнікамі або дзеерпрыметнікамі ў значэнні 'асоба мужчынскага полу':

[95] Тым больш жанаты з беларускай і ў свой час працаваў электрыкамі на прадпрыемстве «Віцязь» (10.03.)

[96] Жыў тут у нас адзін стары, ніякай радні ў яго не было ... (...) Хача ўчастковы колькі разоў папярэджваў: не лезь не ў свае справы (19.03.)

[97] (...) бізнес-лёдзі Юлія Кур'ян — жонка папулярнага тэлеведучага (...) (17.04)

5. Назоўнікі агульнага (супольнага) роду з канчаткамі -а /-я тыпу экспрэсійных скіра, няўлека, задавака і г. д., а таксама назваў тыпу прамоўца, выступоўца, суддзя, стараста і г. д. называюць мужчын і жанчын. Прыклады для асоб мужчынскага полу, у якіх ёсць дадатковыя экпаненты полу (імя і прозвішча, дапасаваныя словы, кантэст):

[98] Ён жа не п'яніца ... Пакінула Іра свайго скарару (11.02.)

[99] Але жаночая доля такая: мужа раптам накіравалі старшыней калгаса ў гомельскую глыбіну (06.03.)

[100] Гэта Яму, майму мужу, тэлефануе сябар — па-першае, сусед; па-другое, калега па рыбнай лоўлі; па-трэцяе, апанент у пытаннях тэорыі і

практичкі эканімічнай эфектыўнасці выкарыстання фактараў спажывання і вытворчасці ў межах бюджэту сям'і; па-чацвёртае, да таго ж цёзка (14.03.)

[101] Старшыня Цяхінскага сельскага Савета Аляксандр Цыбульскі лічыць Ганну Бучманаву «чалавекам на сваім месцы» (19.03.)

Жаночы пол — спосабы кадавання ў беларускай мове

Якія ж назвы ў сучаснай беларускай мове могуць мець магчымасць выражэння і жаночай, і мужчынскай граматычнай формай, якія — толькі адной формай і якія гэтага прычыны? Прыклады з паралельнымі назвамі на матрыяле «Звязды»: аўтар — аўтарка; выкладчык — выкладчыца; героіня — героіня; дырэктар — дырэктарка; загадчык — загадчыца; карэспандэнтка — карэспандэнтка; кіраўнік — кіраўніца; куратар — куратарка; майстар — майстрыца; мастак — мастачка; намеснік — намесніца; настаўнік — настаўніца; пакутнік — пакутніца; намоўнік — намоўніца; нашмальчон — нашмальчонка (іншая словаўтваральная мадэль); прадстаўнік — прадстаўніца; прызёр — прызёрка; уладальнік — уладальніца.

Назвы асоб жаночага полу афармляюцца ў сучаснай беларускай мове наступным чынам:

І. Гэта вытворныя ад мужчынскіх назваў, утвораныя пры дапамозе адпаведных суфіксаў (канчаткаў, якія маюць словаўтваральнае значэнне). Гэтыя назвы адназначна абазначаюць 'асобу (для мн. л. — асобы) жаночага полу'. Дарэчы будзе сказаць, што ў «Звяздзе» такіх назваў не так і мала. Утвараюцца яны ад мужчынскіх пры дапамозе існуючых суфіксаў па вядомых словаўтваральных мадэлях: трактарыстка, бятланістка, тэнісістка, наштарка, наркагандлярка, кліентка, спявачка, рэвалюцыянерка, мастачка, карэспандэнтка, жыхарка, юбілярка, рэжысёрка, гымнастка, прызёрка, чэмпіёнка, спартсменка, батуцістка, балетчыца, дурніца, пакутніца, геранія, натхняльніца, дырэктарка, даследчыца, кіраўніца, майстрыца, лекарка (лялька-лекарка), літэратрыца, вандраўніца, кветачніца, аматарка, загадчыца, вучаніца, выдатніца, удзельніца, нацыяністка, брэстаўчанка, намесніца, настаўніца, выкладчыца, авантурыстка, актрыса, памочніца, прафесіяналка, прынірэса, прадстаўніца, аўтарка, куратарка, выхавальніца, уладальніца, мінчанка, стваральніца, школьніца, адміністрацыйніца, беларуска, кенійка, суайчынніца, каралева, загадчыца, казачніца (прыведзеныя падкрэсленыя назвы маюць мужчынскія варыянты ў адносінах да жанчын, іншыя назвы — толькі жаночую форму для абазначэння асоб жаночага полу).

У кантэкстах напр.:

[102] Беларуская бятланістка закрыла 85 мініняў (21.01.)

[103] Сербская тэнісістка Ана Іванавіч выбіла з барацьбы першую ракетку свету (21.01.)

[104] выпадкова знайшла вясковага наштарка, што прынесла бабцы пенсію (24.01.)

[105] «Дэбют» наркагандляркі не адбыўся ... сустрэча з кліенткай на вакзале была яе дэбютам (05.02.)

[106] віцебскага мастацкага музея ... спявачка ... родная сястра Бэлы была рэвалюцыянеркай (12.02.)

[107] Генетыкай студэнтка захапілася з першых курсаў (06.03.)

[108] Так назвала мастачка сваю карціну (10.03.)

[109] пацкавілася карэспандэнтка (05.03.)

[110] Рэжысёрка Кацярына Аверкава (14.03.)

[111] беларуская гімнастка Марына Ганчарова збіралася «завязваць» з вялікім спортам ... сярэбраная прызёрка лонданскай алімпіяды і чэмпіёнка свету на мастацкай гімнастыцы (19.03.)

[112] Я прыехала ў Кіев балетчыцыцай (28.01.)

[113] Чапушыні не пачуваеш сябе як пакутніца крамы (01.03.)

[114] намесніца дырэктара на выхаваўчай рабоце, настаўніца ... Валянціна Іванавна Рабіноўская (27.03.)

[115] удзельніца, адна з юных майстрых (27.03.)

[116] кіраўніца рэдакцыі ... мастачка ... выкладчыца ... авантурыстка ... актрыса ... прафесіяналка (27.03.)

Варта было б прасачыць, што пра падобныя жаночыя дэрываты знойдзем у паасобных граматыках, дапаможніках і падручніках беларускай мовы, паколькі менавіта гэтыя назвы выклікаюць найбольшы рэзананс. Межы артыкула, аднак, не дазваляюць на такі прагляд. Трэба сказаць, што гэтае пытанне звычайна закранаецца рознымі аўтарамі, але даволі фрагментарна (прывяду толькі некаторыя выданні: [1, с. 28; 16, с. 210; 18, с. 165–166; 23, с. 204; 25, с. 175; 26, с. 57–59; 27, с. 50, 67] і г. д.). Інфармацыя знаходзіцца ў кантэксце граматычнай катэгорыі роду, словаўтварэння, сінтаксісу або стылістыкі мовы.

Асобна патрэбна было б звярнуць увагу на пытанне культуры мовы, асабліва гэта датычыць вытворных з суфіксам *-іца*, якія парушаюць літаратурную норму, тыпу *дылерша*, *трафікёрша* [19, с. 23–24] і іншых, хоць адносны да нормы не з'яўляюцца мэтай аналізу.

[117] сператыўнікі, якія з самага пачатку сачылі за дылершай (05.02.)

[118] у снежні мінулага года была затрымана трафікёрша з Іспаніі, якая завербавала і намагалася пераправіць туды дзяўчыну ... (08.02.)

Граматычна жаночая назва — гэта асноўны паказчык жаночага полу, да яе дапасуецца азначэнне, з ёй каардынуецца выказнік (у прошлым часе), побач выступаюць жаночыя імёны і прозвішчы.

Асаблівай групай асабовых назваў на *-а*-я з'яўляюцца назойнікі агульнага (супольнага) роду, пры назвах жанчын патрабуюць азначэнняў у форме жаночага роду і выказніка ў ж. р. (у прошлым часе), персанальных дадзеных:

[119] Распавядае мая суразмоўца (04.03.)

[120] На спрэме Марыя аказалася ... прыелнай суразмоўцай (04.03.)

[121] Міхаіл Паўлавіч пагаджаецца са сваёй калегай (05.03.)

- [122] Для маладых дзяўчат я стала не толькі старэйшай калесай, але і псіхалагам (19.03.)
- [123] з судоў Вярхоўнага Суда Ксеніі Кенік (26.03.)
- [124] Батут для маленькай непаседы (23.04.)
- [125] Спартсменка кажа, што прыёмна наступова набліжэнца да ўзросту свай старэйшай калегі — вопытнай Таццяны Пятрэні... (23.04.)

Прычым асабовыя жаночыя назвы ў афіцыйнай беларускай мове ўжываюцца, як здаецца, без паніжэння асоб жаночага полу ў статусе, параўн. у польскай мове чым вышэйшы статус, прэстыж пасады, ступені пі звання, тым большай верагоднасць ужывання мужчынскай назвы або аналітычнай формы пані + мужчынская назва [35, с. 86].

Нават такія назоўнікі, як дырэктар, дыпламат і г. д., могуць мець жаночую форму:

- [126] З пяці гадоў працавала ў бабулі, якая ў той час была дырэктаркай бабруйскай базы «Бакалея» (29.01.)
- [127] Зучкай-мастака я назімамілася, калі яшчэ не была дырэктаркай музея (12.02.)
- [128] Дыпламатка — член міжуродавай камісіі (...) знаходзіцца тут як муж дыпламаткі (10.03.)
- [129] Трохразовая анімійская чэмпіёнка (22.04.), але параўн.:
- [130] Детшяя спартсменка года, дэцшы атлет спаліцы, Герой Беларусі (22.04.)

Нягледзячы на тое, што асобныя асабовыя жаночыя назвы лічацца нарматыўнымі ў беларускай мове, як мастачка, настаўніца, выкладчыца і г. д., іх адаптацыі ва ўстойлівых словазлучэннях утрымліваюць мужчынскую форму:

- [131] яна мастак-лялечнік, стварала і лісічку Яну з мядзведзікам Топам (27.03.)
- [132] Людміла Сакалоўская працуе мастаком-афарміцелем на агракампінаце «Прыдняпроўскі» (18.04.)
- [133] Таццяна Яўгенаўна, як мудры настаўнік, ведае, калі можна наглядзіць па галоўцы, а калі трэба закруціць гайкі (19.03.)
- [134] Пачынала настаўнікам працоўнага навучання і чарчэння ў сельскай школе (13.03.)
- [135] старшы выкладчык кафедры псіхалогіі Акадэміі паслядыпломнай адукацыі, псіхалаг з 16-гадовым досведам кансультавання Алена ОСПАВА (06.03.)

Асобныя прафесійныя групы з'яўляюцца амаль выключна жаночымі:

- [136] Медыестру і фельчара я ўзяць з сабой не магу (13.03.)

Адназначна называюць выключна асоб жаночага полу і асабовыя назвы ў форме мн. л., якія суадносяцца з жаночымі назвамі ў адз. л. Калі форма мн. л. утворана ад назоўніка мужчынскага роду, назва не выключае жанчын, але дапускае, што ў калектыве ёсць ці можа быць мужчына (або могуць быць

толькі жанчыны). Наступныя кантэксты ілюструюць неадназначны пол асоб, у прыкладах [137, 138] маістрамі, прадстаўнікамі могуць быць выключна жанчыны або жанчыны і мужчыны, затое ведаем напэўна, што не могуць імі быць выключна мужчыны:

- [137] Талент і фантазія маладзечанскіх майстроў заўсёды захаваліся, як і іх творы. Яны ўвабралі ў сябе прыгажосць роднай прыроды і цягло чалавечых рук. Адзін з такіх майстроў, Вера Антопаўна Самалё, працуе ў Маладзечанскім цэнтры творчасці дзяцей і моладзі «Маладзік», кіруе гуртком «Беларускі сувенір» (13.03.)

- [138] У склад журы, якое ўзначальвае народная артыстка СССР Ада Рогаўцава, уваходзяць прадстаўнікі Беларусі, Расіі, Германіі, Польшчы, Італіі, Індыі (25.03.)

Жаночая ж форма адназначна інфармуе, што ў групе асоб няма ніводнага мужчыны:

- [139] Тэкстыльчыцы Нью-Ёрка ... Дэманстрантка, вядома ж, разганялі (01.03.)
- [140] у прадстаўніц багатых саслоўяў... (04.03.)
- [141] Супрацоўніцы ў аэбулатары ўсе досыць маладога ўзросту (13.03.)
- [142] дзякуючы легендарным жанчынам-змагаркам звычайныя працаўніцы атрымалі свята (14.03.)
- [143] раскрывае сакрэты беларускіх «групавічак» (19.03.)
- [144] тры родапачынальніцы мастацкай гімнастыкі ... «мастачкамі» ужо былі створаны...
- [145] моднікі і модніцы (17.04.)
- [146] мае напалечніцы і сяброўкі (22.04)
- [147] Беларуска — найлепшая з ёўрапейек... (22.04.)

2. Назоўнікі мужчынскага роду, якія адносяцца да асоб жаночага полу. Зафіксаваны наступныя мужчынскія назвы ў адносінах да жанчын як выключныя: агент, аграном, альпініст, аматар, атпыміст, арганізатар, аскет, атлет, баксёр, бібліятэкар, вадзіцель, валанцёр, выдавец, дактарант, дзірэктар, доктар, дызайнер, дэпутат, журналіст, інспектар, інструктар, кандыдат, кансулянт, кантралёр, кінадраматург, консул, лейтэнант, лідар, майр, медыдэксперт, менеджар, метадыст, міністр, музыкант, педагог, повар, прадавец, прадзюсар, прэзідэнт, прэс-сакратар, псіхалаг, раздатчык, рамантык, следчы, спецыяліст, сурнарыст, таксіст, трэнер, тэрапеўт, учач, харэограф, чалавек, экскурсавод, эксперт, этнолаг, юрысконсулт, юрыст, а таксама складаныя: арт-дырэктар, мастак-афарміцель, мастак-лялечнік, медыдэксперт-псіхалаг, педагог-выхавальнік, прэс-сакратар, селекцыянер-генетик, трэнер-выкладчык, учач-рэабілітолаг, харэограф-настаўнічык, чыгульнік-візажыст.

«Перашкодаю да натуральнага ўключэння фемінізацыі мовы ў сферу публічную перш за ўсё ёсць руская мова, якая мае большую залежнасць

ад патрыярхальнай культуры», — піша У. Іваноў, што папярэджае такія словы: «учасная афіцыйная беларуская мова. Зрусіфікаваная цягам апошняга стагоддзя, яна звычайна мала чым адрозніваецца ад рускай мовы ў афіцыйным выкарыстанні роду назойнікаў, што абазначаюць назвы прафесіяў і званняў» [7, с. 79–81]. Цяжка не пагадзіцца з аўтарам гэтых радкоў у сэнсе русіфікацыі, аднак чамусьці даследчык не дапускае магчымасці развіцця такой тэндэнцыі ўласным беларускім моўным шляхам. Параўнаем, як тыя ж працэсы адбываліся на грунце суседняй польскай мовы. Нягледзячы на тое, што ўтварэнне паралельных мужчынскіх і жаночых назваў у польскай мове было шматвяковай традыцыяй, яна не вытрымала экспансіі тэндэнцыі да выкарыстання граматычна мужчынскіх формаў у адносінах да абодвух полаў. Нейтралізацыя родавай апазіцыі пачалася ўжо на пачатку XX ст. Не заўсёды мужчынскія назвы ў адносінах да жанчын сустракаліся з прызнаннем мовазнаўцаў. Аднак тэндэнцыя называць жанчын мужчынскімі формамі была настолькі моцнай у грамадстве, што нават агульнапрынятыя польскія назвы тыпу *funktorka*, *kierownicza*, *profesor*ка былі ў камунікацый масава замененыя на *pani funkter*; *pani kierownik*, *pani profesor* [35, с. 86].

На тое, што мужчынскія назвы абазначаюць усё ж такія жанчын, указваюць уласныя назвы (імёны, імёны па бацьку, жаночая форма прозвішча):

[148] *Прэзідэнт Літвы Даля Грыбаўскайтэ абязсціла...* (05.02.)

[149] *сельскі доктар Аксана ... малады ўрач агульнай практыкі Аксана Мура* (13.03.)

[150] *патлумачыла генеральны дырэктар РУП Белтошма Ірына Ігнатаўна Саксонава* (24.03.)

[151] *адзначыла дырэктар выдавецкага цэнтра «Марка» Ірына Валер’ёўна Шыпілава* (24.03.)

[152] *Паводле слоў псіхолага ... 23-й гарадской дзіцячай паліклінікі г. Мінска Кацярыны Бізішок* (26.03.)

[153] *ўрач-рэабілітолаг 3-й цэнтральнай раённай клінічнай паліклінікі г. Мінска Надзея Лаўрэньевыча* (26.03.)

[154] (...) *узгагароды, якія мае маёр Буйніцкая* (04.03.)

Прозвішчы на -а/-я толькі ў форме Д., Т. і М. склонаў могуць указваць на розніцу полаў (хоць з іх словазмяненнем у беларускай мове існуе шмат праблем [параўн.: 19, с. 57–63]). Не скланяюцца жаночыя прозвішчы на зычны (скланенне адрознівае мужчынскія прозвішчы ад жаночых), а таксама мужчынскія і жаночыя прозвішчы на -о і прозвішчы на -ых/-іх. Прозвішчы іншамоўнага паходжання звычайна патрабуюць побач дадатковай інфармацыі (гл. таксама прыклад [165]):

[155] *беларуская спартсменка ўпэўнена абыграла амерыканку Слосан Стывене* (21.01.)

адназначныя назвы асоб жаночага полу тыпу *спадарыня, даля, пані, міс, місіс* і г. д.:

[156] *пасяховая бізнес-лэдзі* (29.01.)

[157] *арганізатары чаканьне ўсіх ахвотных наказаць сябе і прадэманстраваць разнастайныя таленты ў барацьбе за тытулы «Міс Беларусь», «Містар Беларусь» і «Місіс Беларусь»* (11.02.)

[158] *Вікторыя Эманструе «далу» ў шыкоўным касцюме ... Ну а далы ў стылі XIX стагоддзя ... маюць нават сумачкі* (04.03.)

[159] *Рыхтуючыся да сустрэчы з ... Марыяй Старавайтэвай, я ўвудыла сабе магутную далу з суровым характарам* (04.03.)

[160] *Аднак сярод беларускіх міністраў — толькі адна даля* (07.03.)

[161] *Спадарыня Лаўрэнтэ сама сустрагла карэспандэнта на першым наварсе консульства ... Спадарыня Лаўрэнтэ, няўжо ў вас няма памочніка, сакратара?* (10.03.)

[162] *Усім вядомы яе вобраз «жалезнай лэдзі»* (19.03.)

[163] *Некаторыя лічаць, што такі занятак ператварае лэдзі ў «пацянку»*, але гэта не так (02.04.)

У беларускай мове тэарэтычна ёсць магчымасць выкарыстоўваць аналітычную канструкцыю тыпу *спадарыня прафесар, спадарыня дырэктар, спадарыня консул* і г. д., але і так яна ўжываецца вельмі абмежавана, найбольш распаўсюджанай формай непасрэднага звароту да іншай асобы або выказвання пра яе якой-н. думкі з’яўляецца імя, імя па бацьку, прозвішча. Менавіта магчымасць ужывання аналітычнай формы звароту лічыцца вырашальным крытэрыем выкарыстання не жаночай, а мужчынскай граматычнай формы ў польскай мове ў адносінах да жанчын.

Жаночыя формы азначэння, выказніка (у прошлым часе):

[164] *Не магу пахваліцца нейкім талентам, каб у момант прачнуцца знакамцітай* (07.03.)

[165] *Сустракаючыся ўчора са старшынёй Нацыянальнага сходу Лаоскай Народна-Дэмакратычнай Рэспублікі Пані Янхоту ... У сваю чаргу Пані Янхоту¹ пагадзілася ...* (23.04.)

Азначэнне, выражае назойнікам, дапасаванае ў склоне, ліку і часам родзе, у беларускім мовазнаўстве называецца прыдаткам. Здараецца, прыдаткі дублююць значэнне ‘асоба жаночага полу’, супадаюць з паяснёным словам і ў родзе, іншыя — гэта назойнікі мужчынскага або агульнага (супольнага) роду:

[166] *Здараецца такое, што мужчыны шукаюць управы на жонкаў-п’яніц, якія забываюцца пра дзяцей* (11.02)

[167] *калі жанчыны-п’яніцы нараджаюць дзяцей у стане алкагольнага ап’янення* (05.03.)

[168] *Дзякуючы легендарным жанчынам-змагаркам звычайныя працяўніцы атрымалі святла* (14.03.)

[169] *Вучонае званне прафесара маюць 227 выкладчыкаў-жанчын* (20.03.)

¹ Дзе Пані — гэта імя, а не форма ветлівага звароту да асобы жаночага полу.

Вывады

На падставе аналізу матэрыялу выдзелена пяць асноўных экспанентаў полу:

1. Марфалагічныя (флектывныя і словаўтваральныя марфемы) экспаненты. Належаць да іх марфемы асабовых назоўнікаў (субстантывава-ных прыметнікаў і дзееспрыметнікаў), а таксама азначэнняў (прыметнікаў, лічбнікаў, займеннікаў) і дзеясловаў. Гэта група вельмі разнародная.

Флектывныя экспаненты. Недастатковым будзе сказаць, што мужчынскія канчаткі адносяцца да асоб мужчынскага полу, а жаночыя — да асоб жаноча-га полу. Існуе цэлы шэраг выключэнняў, сярод якіх знаходзяцца назвы асоб мужчынскага полу тыпу *бацька, дзядуля, выступоўца, прамоўца*, назвы гра-матычна мужчынскія тыпу *чалавек, граматычна жаночыя тыпу асоба, постаць, мадэль, метафарычныя*, напр. *твар, фігура, зорка*, якія адносяцца і да жанчын, і да мужчын.

Адназначнымі флектывнымі элементамі полу з'яўляюцца:

а) прозвішчы, якія скланяюцца як прыметнікі на *-скі (-ска)*, *-ёў/-оў/-аў/-яў (-ава)*, напр. *Сакалоўскі (-ава)*, *Жураўлёў (-ёва)*, *Мацэраў (-ава)*, *Кароткі (-ава)*; б) скланенне мужчынскіх прозвішчаў на зычны супраць нескланяльных жаночых, напр., з *выкладчыкам Даранэвічам*, але: з *выкладчыцай Даранэвіч*; в) субстантываваныя прыметнікі, дзееспрыметнікі, напр. *важаты (-ава)*, *участковы, надароны (-ава)*, *залужныя, жанаты* і г. д.;

г) флектывныя формы асабовых (*ён, яна*), прыналежных (*мой (-ава)*, *твой (-ава)*, *свой (-ава)*) і азначальных (пытальных) займеннікаў (*якія (-ава)*);

д) скланенне мужчынскіх назваў, якія могуць адносіцца да асоб абодвух полаў, супраць нескланяльных жаночых, напр. *сустрэць спадаро дырэктара Мальдзіса*, але: *сустрэць спадарыню дырэктар Мальдзіс*;

е) не з'яўляюцца дастатковымі і адназначнымі экспанентамі канчаткі назоўнікаў множнага ліку, калі форма множнага ліку суадносіцца з муж-чынскай назвай у адзіночным ліку, напр. *настаўнікі — настаўнік* (а не *настаўніцы — настаўніца*). Такія назвы могуць абазначаць або выключна асоб мужчынскага полу, або асоб незалежна ад полу, або полу увогуле не з'яўляецца істотным для кантэксту, парайн: *Спартсмены і спартсменкі беларускай зборнай прывезлі з алімпіады медалі; Беларусы прывезлі з алімпіады медалі*.

Словаўтваральныя элементы. Жаночыя суфіксы, якія да асноўнага значэння лексемы дадаюць дадатковае значэнне 'асоба жаночага полу', напр. *дзятка, артыстка, удзельніца, стваральніца, майстрыха*. Мужчынскія суфіксы, якія дадаюць дадатковае значэнне 'асоба мужчынскага полу', нешматлікія або гэта нулясуфіксацыя, напр.: *удава — удавец, оаярка — оаяр, прыгажуня — прыгажун*.

2. Лексічныя моўны ўзровень. Яны заўсёды маюць адназначнае аднесенне да асоб канкрэтнага полу ці да мяшанай аўдыторыі (і жанчыны, і мужчыны).

[170] *дзядушчы-майстрыхі* (27.03.)

[171] *Адзіная на той момант жанчына-вадзіцель таксі скончыла Берлінскую школу вадзіцельніц* (02.04.)

3. Невытворныя жаночыя назвы, якія адназначна называюць асобу жаночага полу (рознага ўзросту, ступені роднасці, сваяцтва), тыпу *дзядушчыка, дзядушчына, жанчына, жонка* і г. д.

[172] *розныя дробязі для жонкаў, матуль, калыжанаў...* (01.03.)

[173] *Прычым явешта гэта славянская* (04.03.)

[174] *А яшчэ Яніна Міхайлаўна — бабуды ірвондай трохгадовай дзядушчыкі Лізаветы* (04.03.)

[175] *А ў тэатр прыйшлі маладыя дзядушчыкі няхай іграюць!* (07.03.)

[176] *Не важна, хто яна — мачі, явешта, жонка, дачка...* (07.03.)

[177] *Гэта цёмнакурная дзядушчына...* (07.03.)

[178] *Бабуды праіду на агародзе* (13.03.)

[179] *Цётка Ганна, дапамажы! ... цётка, ратуй!* (14.03.)

4. Субстантываваныя прыметнікі і дзееспрыметнікі ў функцыі назоўнікаў, што адназначна называюць асобу жаночага полу:

[180] *вядучая Кацярына Забавуская* (18.04.)

[181] *Ларыса Грыбалёва (мглевядучая) ... Вольга Барабанчычкова (ра-дыёведучая)* (23.04.)

[182] *Пакінь, дарагая, посуд...* (01.03.)

[183] *Быў у вяронай ... і асабісты матуў* (01.02.)

[184] *Паводле слоў запрыманай, сустрэча з кліенткай на вакзале была яе «дэбютам»* (05.02.)

Зараеша, што асобныя прафесійныя назвы выступаюць выключна ў мужчынскай граматычнай форме:

[185] *Следчы па асабіва цяжкіх справах СК па Масліўскай вобласці Алена Краўчанка займалася гэтай справай не адзін месяц* (29.03.)

[186] *Адказы на гэтыя пытанні шукаем разам са старшым следчым упраўлення працэсуальнага кантролю ўпраўлення Следчага камітэта па Мінскай вобласці Аленай Банцар* (23.01.)

5. Метафарычныя назвы, устойлівыя словазлучэнні, якія адносяцца толькі да жанчын:

[187] *дзесьцірчка... берагіня... прыгажуня* (04.03.) у адносінах да лялькі, якая ёсць «праекцыя» жанчыны.

[188] *Тым больш, што з кожным годам дзядушчына становіцца ўсё больш прыкметнай фігурай у айчынным спорце* (23.04.)

[189] *Перавышае колькасць прадстаўніц слабага полу... У гэтым ззяне працуюць каля 8 тысяч прадстаўніц прыгожага полу* (20.03.)

[190] *Сама спартсменка на сустрэчу крыху затрымлівалася, як і напе-жыць сапраўднай «зорцы»* (22.04.)

[191] *Лялька, а ў баскетболе разбіраецца!* (02.04.)

[192] *першая жонка Шагала была музай* (12.02.)

Парныя лексемы, тыпу *жанчына* — *мужчына*, *кабета* — *мужык*, *сын* — *дачка*, *нявеста* — *жаніх*. Трохі інакш сітуацыя выглядае са зборнымі назоўнікамі ці субстантыўнымі прыметнікамі, дзеяспрыметнікамі ў форме мн. л.: *моладзь*, *кіраўніцтва*, *публіка*, *зборная Беларусь*, *усе ахвотныя* — да канца не ведаем (хіба што з кантэксту ці кансітуацыі), абазначаюць яны толькі мужчын, толькі жанчын ці асоб незалежна ад полу.

3. Сінтаксічны ўзровень. Да сінтаксічных экспанентаў адношу флектыўныя формы дапасаваных да назоўнікаў лексемаў (азначэнняў і выказніка, выражанага дзеясловам у прошлым часе адз. л.), напр.: *Да мяне прыйшла мая сяброўка*; *Да мяне прыйшоў мой сябар*. У такім выпадку сінтаксічныя элементы дублююць марфалагічныя элементы. Аднак, калі граматычная форма назоўніка можа семантычна абазначаць і асобу мужчынскага полу, і асобу жаночага полу, сінтаксічныя элементы з’яўляюцца вельмі істотнымі: *Наша прафесар цікава распаўядала*; *Наш прафесар не зааджаўся з іх меркаваннямі*. Ёсць кантэксты, у якіх формы азначэння і выказніка ў прошлым часе не заўсёды адназначна інфармуюць пра пол асоб: *Трэба быць вялікім альтруістам*, *каб у вольны ад працы час займацца грамадскімі справамі*. Мужчынскі канчатак азначэння, дапасаванага да назоўніка мужчынскага роду, не можа быць экспанентам полу, паколькі спалучэнне *вялікі альтруіст* можа абазначаць любую асобу незалежна ад полу.

4. Кантэксты. Каб суаднесці некаторыя назоўнікі з канкрэтным полам, патрэбна звярнуцца да шырэйшага кантэксту. Асабліва гэта датычыць шматлікіх назоўнікаў м. р. (або іх эквівалентаў) як у адз. л., так і мн. л. Іх семантычна-сінтаксічная сувязь з іншымі словамі ў тэкście дазваляе вызначыць пол асобы або супольнасць, якая складаецца з жанчын і мужчын адначасова, напр.: *Пакуль што зрэзаньня кепкі не купляюць, толькі замяўляюць на іхуны дзень, і адразу імат букетаў*, — *распаўяла жанчына*. — *Я так зра- зумела, калег будучь вішываць*. (рэпартаж пра прыгатаванні да святкавання 8 сакавіка, 05.03).

5. Кансітуацыі. Неаднойчы кантэкст недастатковы, каб вызначыць, да якога полу адносіцца тая ці іншая назва. Пол асобы, да якой адносіцца мужчынскі назоўнік (або ятоны эквівалент), можна канкрэтызаваць, калі будзе ўлічана кансітуацыя (агульныя веды пра асоб, якія размаўляюць (пішуць, чытаюць), стратэгіі выказвання, мэты выказвання), гістарычны і культурны кантэкст (веданне стэрэатыпаў).

І кантэксты, і кансітуацыі не заўсёды адназначныя, не заўсёды проста вызначыць пол асобы, асабліва калі неадназначнасць таго ці іншага полу была наўмысна (параўн.: [35, с. 47]). Часта ў прыкладах выступаюць розныя камбінацыі пералічаных экспанентаў. Адназначны, а адначасова найбольш паспяховы спосаб вызначэння полу назвы — гэта лексічны ўзровень (назвы неўтвораўныя), а таксама мужчынскія і жаночыя персанальныя назвы (імяны, прозвішчы, імяны па башку). Марфалагічныя і сінтаксічныя экспаненты

спраўджаюцца толькі ў аднясенні да асоб жаночага полу. Марфалагічныя і сінтаксічныя паказчыкі мужчынскага полу дадаткова павінны пацвердзіць іншыя паказчыкі (лексічныя, кантэкставыя, кансітуацыйныя).

Польская даследчыца, манаграфія якой была для нас інспірацыяй, прапонуе звярнуць увагу на семантыку назвы і на стыль тэксту, абодва фактары ўплываюць на выбар жаночай ці мужчынскай формы ў адносінах да жанчыны [35, с. 153–154]. На нашу думку, гэтае меркаванне істотнае і для афіцыйнай беларускай мовы. Назвы, якія называюць (характарызуюць) асобу паводле нацыянальнай прыналежнасці, паходжання, сваяцтва, веравызнання, псіхічных і фізічных рыс, маюць часцей за ўсё граматычную форму, суадноснаю з полам (*беларус* — беларуска, *селянін* — сялянка, *пьянінік* — плянініца, *каталік* — каталічка, *русы* — русая і г. д.). Яны нейтральныя і ўжываюцца незалежна ад стылю мовы. Каб адказаць на пытанне, ці датычыць сказанае ўсіх назваў падобнага тыпу, патрэбна дадатковае даследаванне. Як падкрэсліваў У. Іваноў, нават для «Нашай Нівы» або «Агsche» фемінізацыя назваў — гэта не заўсёды простае заданне: «Значна цяжэй журналістам фемінізаваць назвы пасадаў палітычнага вымярэння ўлады і сімвалічнай значнасці» [7, с. 78].

Што датычыць публіцыстычнага стылю беларускай мовы, то, як вынікае з аналізу матэрыялу, у публіцыстыцы адчуваецца ўплыў «жывой мовы» — у яе трапляе ўсё больш жаночых назваў. У выпадку беларушчыны з абмежаваным гутарковым варыянтам гэты факт можна разглядаць як уздзеянне незалежных СМІ, што карыстаюцца «тарашкевіцай», мастацкай літаратуры і мовы вёскі.

Літаратура

1. Атраховіч, К. К. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. Т. 1. Марфалогія / К. К. Атраховіч, М. Г. Булахаў. — Мінск, 1962.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. — Мінск, 2012.
3. Галева, В. Да гісторыі пытання: фемінісцкая крытыка мовы. 8 сакавіка 2012 / В. Галева. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://artaktivist.org/dagistology-rutannya-feministskaya-krytyka-movy>. — Дата доступу: 18.06.2014.
4. Гарбацкі, У. [Іваноў У.] Аб фемінізацыі беларускай мовы: фемінізацыя поміна agentis і пэўных іншых катэгорыяў у сучаснай беларускай мове / У. Гарбацкі. — Лестэр, 2012.
5. Жыдовіч, М. А. Назоўнік у беларускай мове: у 2 ч. Ч. 1. Адзіночны лік / М. А. Жыдовіч. — Мінск, 1969.
6. Іваноў, І. Прабудзьце мову з патрыярхатнага сну. 21.11.2012 / І. Іваноў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.atcbe.by/bu/page/print/12953>. — Дата доступу: 18.06.2014.
7. Іваноў, У. Фемінізацыя поміна agentis беларускай мовы і праблема каланізацыі / У. Іваноў // Палітычная сфера. — 2011. — № 16–17 (1–2). — С. 73–86.
8. Карпенка, М. Ёсць такая прафесія / М. Карпенка // Маладосць. — 2013. — № 2. — С. 3.

9. Красней, В. П. Функционально-стилевая дифференциация белоруской литературной мовы / В. П. Красней // Лукашанец А., Рудодзіць М., Сямешка Л. (red.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Беларуская мова. — Ороле, 1998. — С. 223–260.
10. Ліхтаровіч, Ю. Фемінізацыя беларускай мовы. 2008 / Ю. Ліхтаровіч [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://nn.by/index.php?e=ar&i=15057>. — Дата доступу: 18.06.2014.
11. Лукашанец, А. А. Словаўтварэнне / А. А. Лукашанец // Лукашанец А., Рудодзіць М., Сямешка Л. (red.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Беларуская мова. — Ороле, 1998. — С. 155–190.
12. Лукашанец, А. А. Прадмова да: А. К. Усціновіч. Слоўнік асабовых уласных імён / А. А. Лукашанец. — Мінск, 2011. — С. 3–6.
13. Макмілін, А. [Рэц.] Гарбацік, У. Аб фемінізацыі беларускай мовы: фемінізацыя поміна agentis і пэўных іншых катэгорыяў у сучаснай беларускай мове. — *Лестэр*, 2012. — 99 с. / А. Макмілін // *Журн. беларусазнаўчых даследаванняў*. — 2013. — С. 127–129 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://belarusjournal.com/sites/default/files/McMillin%20Feminization%20of%20the%20Belarusian%20Language%20Review.pdf>. — Дата доступу: 11.08.2014.
14. Наркевіч, А. І. Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы / А. І. Наркевіч. — Мінск, 1976.
15. Паўленка, М. А. Нарысы па беларускаму словаўтварэнню. Жаночыя асабовыя намінацыі ў старабеларускай мове / М. А. Паўленка. — Мінск, 1978.
16. Плотнікаў, Б. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампэндый / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. — Мінск, 2003.
17. Плотнікаў, Б. А. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б. А. Плотнікаў, В. П. Трайкоўская. — Мінск, 2004.
18. Сіўковіч, В. М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах / В. М. Сіўковіч. — Мінск, 2013. — 2-е выд.
19. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. — Мінск, 2002.
20. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. — Мінск, 1996.
21. Суднік, М. Р. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / М. Р. Суднік, М. Н. Крыўко. — Мінск, 1999. — 2-е выд.
22. Цікошкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікошкі. — Мінск, 1976.
23. Шкраба, І. Р. Граматычныя змены / І. Р. Шкраба // Лукашанец А., Рудодзіць М., Сямешка Л. (red.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Беларуская мова. — Ороле, 1998. — С. 191–205.
24. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова: Марфалогія / П. П. Шуба. — Мінск, 1987.
25. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1992.
26. Яўневіч, М. С. Сучасная беларуская мова. Марфалогія / М. С. Яўневіч (рад.). — Мінск, 1997.
27. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. — Мінск, 2006.
28. Bańko, M. *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2 / M. Bańko. — Warszawa, 2000.
29. Kucala, M. *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny* / M. Kucala. — Wrocław, 1978.
30. Kucala, M. Zmiany semantycznych podstaw rodzaj gramatycznego w języku polskim / M. Kucala // *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 5. Językoznawstwo. — Warszawa, 1978. — S. 137–142.
31. Langacker, R. W. *Foundation of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Theoretical Prerequisites / R. W. Langacker. — Stanford, 1987.
32. Langacker, R. W. *Semantyka językoznawcza* / R. W. Langacker; tłum. A. Glaz // *Etnolingwistyka*—16. Problemy języka i kultury. — 2004 [1988]. — S. 29–73.
33. Laskowski, R. Kategorie morfologiczne języka polskiego / R. Laskowski // *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Morfologia / red. R. Grzegorzewski, R. Laskowski, H. Wróbel. — Warszawa, 1998. — Wyd. 2 zmien.
34. Mańczak, W. Ile jest rodzajów w języku polskim? / W. Mańczak // *Język Polski*. XXXVI. Z. 2. — 1956. — S. 116–121.
35. Nowosad-Bakalarczyk, M. *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie* / M. Nowosad-Bakalarczyk. — Lublin, 2009.
36. Saloni, Z. Kategorie rodzajowe we współczesnym języku polskim / Z. Saloni // *Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim*. Materiały Konferencji w Zawoi, 13–15 XII 1974. — Wrocław, 1976.
37. Wierzbicka, A. *The Semantics of Grammar* (Studies In Language Companion Series 18) / A. Wierzbicka. — Amsterdam; Philadelphia, 1988.
38. Wierzbicka, A. *Język — umysł — kultura*. Wybór prac / A. Wierzbicka; red. J. Bartmiński. — Warszawa, 1999.
39. Zaron, Z. *Aspekty funkcjonowania polskiej kategorii rodzaju*. Charakterystyka fleksyjna / Z. Zaron. — Warszawa; Puńsk, 2004.
40. Zieniukowa, J. *Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich* / J. Zieniukowa. — Wrocław, 1981.

Radosław Kaleta (Warszawa, Polska)

KILKA UWAG O NAUCZANIU POLAKÓW JĘZYKA BIAŁORUSKIEGO JAKO OBCEGO

Niniejszy artykuł poświęcony jest językowi białoruskiemu jako obcemu (IBJO) w kontekście nauczania tego języka rodzimych dorosłych Polaków. Celowo zatem język białoruski nie będzie tu nazywany językiem mniejszości narodowej (temu zagadnieniu było poświęconych wiele prac, m.in. profesor Niny Barszczewskiej [2, s. 339–350; 3, s. 95–98; 28, s. 342–353]). Nie chodzi bowiem o Polaków pochodzenia białoruskiego, dla których język białoruski jest językiem drugim (L2), którego uczyć się w Polsce jako języka przodków (choć z pewnością niektóre uwagi poczynione niżej można by także odnieść do tej grupy uczących